

KULTURKRÓNIKA

A VILÁG NÉPESEDÉSE

Amilyen elhatározó volt a technika megjelenése s a földkerekség teljes felfedezése, ugyanolyan széles befolyással volt a világ, de különösen Nyugateurópa alakulására a lakosság növekedése. Azután, hogy az emberiség lélekszám szerint évezredek óta aránylag állandó, a lakosság számának 18. és 19. századbeli hirtelen felduzzadása egyenesen egy természeti erő kitöréseként hat. Méretei megítélésére jó példa a római világbirodalom népessége Augustus korában. Erre az időpontra az első kritikai vizsgálódást Beloch vezette be 1886-ban s az ő számításait egészítette és javította ki Eduard Meyer. E szerint Itáliában, egészen a Poig, a köztársaság idején négy és félmillió ember lakott, Claudius császár idején pedig a Krisztus utáni 48-ban 6 millió; mindkét esetben a rabszolgákat is beleértve, akik akkoriban pontosan a felét teheték az összlakosságnak. Itália e népsűrűsége némi ingadozással egész a XVI. és XVII. századokig tartott s csak a XVIII. században következett be állandó emelkedés, amely 1880-ig 15, máig pedig több, mint 40 millióra vezetett.

Görögország a kései ókorban még ritkábban lakott: kb. két és egy-negyed millió a Peloponézusi háború kitörésekor, később inkább kevesebb. A legújabbkori görög királyság lakosainak száma is csak 2 millió 1882-ben s csak a mai megnagyobbodott Görögországban emelkedett a hellének száma 6 és fél millióra.

A legfontosabb római tartomány Egyiptom volt, kb. azzal a szereppel, ami India szerepe a mai brit világbirodalomban. Egyiptom már a fáraók alatt 7 millió lakossal bírt s ezt a számot megtartotta a római császárok alatt is (a Nero alatti népszámlálás alkalmával 7 és fél, 8 millió), sőt egész 1882-ig sem emelkedett. Az antik és középkori gazdálkodási viszonyokhoz képest ez a szám meglehetősen sűrű lakottságát jelentette a keskeny Nilus-völgynek. Jellemző viszont, hogy Egyiptomban az a modern fejlődés, amely Nyugaton már a XVIII. században megindult, csak a XIX. század végén állt be. Ekkor kezdődött Egyiptom hozzásimulása a világbirodalomhoz s ezzel a modern világgazdaságba való bekapcsolása. Ez a tény a lakosság számát 50 év alatt, máig megduplázta. (1927-ben kb. 14 millió).

A római birodalom legsűrűbben lakott provinciái Kisázsia és Szíria, ahol Pompeus győzelmi feliratai szerint nem kevesebb, mint 18 millió ember lakott; s ehhez jött még kb. 2 millió Mezopotámiából és Palesztinából. Ez a husz millió máig sem változott, mert ennyire megy ma a megfelelő területek (Törökország, Szíria Libanonnal, Irak, Palesztina és Transjordania) lakosainak a száma. Ezen a területen tehát az ujkori fejlődésnek még nincs semmiféle mélyreható hatása.

Ha hozzávesszük az előbbiekhöz Spanyolországot 6 (ma 21), Galliát 5 (ma 42), a dunamedencei államokat két (ma 41) és Északafrikát hat (ma 16) millióval, úgy az egykori római birodalom összes lakosainak száma 55 millió. Ennyi felel meg kb. az ujkori nagy nemzetek kiterjedésének s ez a határ az, mely akkoriban közigazgatásilag még kibentartható volt. Ezt a határt csak a legújabb időkben haladták meg a

nagy birodalmak a legujabb technikai eszközök (szikratáviró, repülőgép-stb.) segítségével. A római birodalomban, illetve az antik világgazdaságban ezek szerint ennyi a térbelileg és népesedéssel elképzelhető nagyság. Ugyanezen a területen ma kb. 200 millió ember lakik, ami a négyszerese az antik idők helyzetének. De más érdekességeket is megfigyelhetünk. Pl. az új tőkés fejlődés által legkevésbé áthatott területek az ókorral szemben a legkevésbé növekedtek számbelileg. Kiszázia, Egyiptom és Északafrika ebben a vonatkozásban szinte változatlanok, viszont a mai Nyugathoz tartozó területek annál hatalmasabban felduzzadtak. Husz millióról 145 millióra, vagyis több, mint a hétszeresére.

Hogy ez a népesedési hullám mennyire a két utolsó évszázad technikai fejlődése következtében sűrűsödött át, illusztrálja Anglia és Franciaország középkori népesedési állapota. Anglia Augustus korában még nem tartozott a római birodalomba s ezért nem is szerepel az előbb felhozott becslésekben. Az angol lakosság középkori számát illetően az egyetlen forrás 1086-ból az u. n. Doomsday-Book; eszerint, hozzávetőleg egész Angliára átszámítva, a lakosság száma 3, 3 és fél millió. Ennyi maradt a XIV. századig, azután a pestis (1349-ben) kb. a harmadával csökkentette. Ezt követően a lakosság 1600-ig hozzávetőleg három millió körül mozgott s csak a XVII. század végén állott be gyors emelkedés. 1690-ben a tüzhelyadó-lista szerint 5 millió. A találmányok, (a textil ipar terén) és a felfedezések (Északamerika) csakhamar éreztetik hatásukat. 1700-ban 5 és fél, 1750-ben 6 és fél, 1770-ban 7, 1780-ban 8, 1800-ban 10 és 1820-ban már 14 millió az angliai lélekszám. Azóta azután ugrásszerűen emelkedett a jelenlegi 48 millióra.

Hasonló a népesedés mozgása Dániában, mely a középkorban a Keleti-tenger körzetében játszott uralkodó szerepet. II. Waldemar tüzhelylistája szerint a dán lakosság száma a VIII. században kb. 550 ezer, a X. század végén — a dán hatalom tetőpontján — 850 ezer, 1300 körül, amikor ismét virágjában állt, másfél millió. Ezután a pestis itt is nagy visszaesést okoz s a XVIII. század végéig hat és nyolcszázezer körül mozog. Végül 1925-ig három és fél millió.

Franciaország fejlődése a középkorban politikai sulya következtében még erőteljesebb. Az Augustus császár korabeli 5-6 millió gallus száma az Antoniusok alatt még csak 8 és fél millió. A római világbirodalom összeomlása itt is megcsappantja a lakosság számát, a IX. században azonban a Karolingek birodalmának megalapítása után ismét 8-9 millióra emelkedik. 1028-ban a tüzhelyadó listák szerint már 20 millió. A pestis és a százéves háború a lakosok számát 14 millióra csökkentik s ennyi marad a XVI. századig. XIV. Lajos korában 18 millióra szaporodik s a XVIII. század óta fokozatosan emelkedett máig, 42 millióra. Nagy általánosságban a középkorban a francia lakosság száma duplája az ókori, az ujkori viszont 7-8-szorosa az ókori állománynak. Franciaország középkori népesedése különösen kedvező. Különben a nyugati országok népesedési mozgalmá az ókorban és a középkorban kb. egyforma s csak a XVIII. század végével következik be ugrásszerű előre-fejlődés.

Némtországról — politikai szakadozottsága következtében — nincsenek összefoglaló számadataink. A meglévő adatok csak kis, és területileg állandóan változó részekre vonatkoznak. Annyi mégis megállapít-

ható, hogy a népesedés mozgása itt is az előbbiekhöz hasonló. A döntő változást mindenütt a XIX. század hozta, mégpedig a következőképpen (milliókban):

	1800	1900	1930
Anglia és Írország	15	41	52
Franciaország	27	39	42
Németország	24	53	67
Olaszország	18	36	42
Összesen:	84	164	203

Ha tekintetbe vesszük, hogy a növekedés Angliában s főleg Franciaországban már a XVIII. században megkezdődött, úgy a technikai illetve ipari forradalom korában Nyugaton a lakosság száma a háromszorosára emelkedett.

Igen tanulságos az előbbi adalék szembeállítása a más gazdasági és művelődésbeli alkatú kínai birodalom hasonló adalékaival, ami annál inkább lehetséges, mert Kinára vonatkozólag évezredek óta gondosan vezetett évkönyvek és statisztikák állanak rendelkezésre. Ezek szerint Kína legteljesebb virágzása idején, Laocse, Konfuciusz és Sang-Jang korában kb. 12 millió lelket számlál, mindenesetre Kína ekkor még csak a Sárga folyó környékét öleli át. A „dicsőséges“ Tang-dinasztia idején, a VI. században a már megnagyobbodott birodalom lakosainak száma 50 millió. Ekkor a kínai birodalom ugy térbeli, mint lélekszám szerinti nagyságát illetőleg azonos az ókori római birodalommal. 1080-ban Wang-An-Sih agrárreformja következtében a lélekszám 90 millióra nő. A mongol uralom után megújult birodalom, a Ming-dinasztia alatt tovább szaporodik 150 millióra. Azóta Kína a nyugati hatalmak általi történet lassu gazdasági feltárása és a világgazdaságba való bekapcsolódása következtében elérte a 450 milliót.

Hogy a XIX. századbeli lakosság növekedés hulláma mennyire átjárta az egész világot, az a következő számokból derül ki (milliókban):

	1800	1925
Oroszország	33	138
Kína	250	437
Japán	20	60
India	170	350

A sűrű népesedésű Jáva az 1854-beli 10 millióról 35 millióra szaporodott 1920-ban. Ezek a saját erejükből megnövekedett népek szintén megduplázódtak a XIX. század folyamán s emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy jórészt olyan ősi kulturterületekről van szó, mint Kína és India, amelyek már magukban véve a lehető legnagyobb népsűrűséget érték el. Szemben állanak ezekkel azok a területek, amelyeket tulnyomóan nyugati népek tártak fel és telepítettek be s amelyek egész időn át a bevándorlás révén érték el lélekszám szerinti növekedésüket:

	1800	1925
Egyesült-Államok	5	114
Kanada	0.5	10
Középamerika	14.5	40
Délamerika	10	70
Ausztrália és Óceánia	1	9.5

Ezek a területek átlag megnyolcszorozódtak. Ha meggondoljuk, hogy a nyugati országok lakossága a két utolsó század folyamán 160 millióról 430 millióra emelkedett s azonkívül kb. 200 millió lakossal hozzájárultak az ujonnan feltárt amerikai, ausztráliai és délafrikai területek benépesítéséhez, csak akkor bontakozik ki teljes szélességében a nyugateurópai népek hatalmas arányu szaporodása a technikai és ipari forradalmak korában.

Napjainkra mindenfelé bizonyos szaporodási fáradtságot állapítanak meg, elsősorban azoknál a népeknél, ahol a tőketermelés formái a legkorábban és a legerőteljesebben vetették meg a lábukat. Persze nem fáradtság ez, hanem a termelési és társadalmi formák által vetett hatások. Miért is mindenütt a népesedés megállásával kell számolni, ahol a termelés és a társadalom nem frissül fel a maga természetes kibontakozási lehetőségeinek az irányában, viszont szaporodással ott, ahol a nyugati, sajátmaguk határaiba ütköző termelési formák új, érintetlen területeken ismétlik meg fejlődésüket. Ha egy skandináv becslés szerint a szűkebb értelemben vett nyugateurópai népek mai berendezkedéseik mellett a 2000. évig a 278 millióról csak 315 millióra szaporodnak, úgy szélső Keleteurópa fejlődése beláthatatlan. Hasonlóképp az ausztráliai, délamerikai és amerikai népek nagy fejlődésével kell számolni, még az esetben is, ha termelési-társadalmi összetételük — ami elképzelhetetlen — változatlanul marad. Az agrár- és nyersanyag-országok iparosodása új, nagy lehetőségeket tár a lakosság szaporodása elé. Jó példa erre Argentína, amely a tőkés világgazdaság provinciájaként 1800-tól 1936-ig félmillióról csupán 12 és félmillióra szaporodott, míg ugyanakkor a gazdaságilag önálló Egyesült-Államok 5-ről 128 millióra.

(Márk Viktor)

MIDDLETOWN: EGY AMERIKAI KISVÁROS IGAZI

KÉPE. 1896-tól 1929-ig az Egyesült Államok a fellendülés legjellegzetesebb hazája volt. Az 1907-es és 1921-es válságok csak átmenetileg érintették. Komolyabb zavar nem állt be a termelésben. E korszak főjellegzetességei: az önbizalom, az optimizmus és a végnélküli fejlődésbe vetett hit. Amerika történetében az 1929 előtti évek a gazdagság, a siker és a megelégedés szimbólumai.

1929 azonban egy csapásra megváltoztatja ezt a helyzetet. Bekövetkezik az, amire senki sem számított. A válság általános lesz, a termelés megáll, a munkásság nagy tömegei az uccára kerülnek. A nagy reményeknek és ambícióknak vége, az önbizalom és optimizmus egyszerre meginog. A termelési rendszer átalakulóban s új gazda-

sági és társadalmi kor előjelei a láthatáron.

Ezt a változást egy amerikai kis város gazdasági életén és lakosainak lelkiületén keresztül tárja elénk Robert és Hellen Lynd ugyanarról a tárgyról szóló kettős tanulmánya. A két kutató 1925-ben kiszállt egy az Indiana állam közepén és az Atlanti-óceántól 1000 km.-re fekvő kis ipari városba, amit Middletown (átlag-város)-nak neveztek el és ott másfél évi tanulmányozás után elkészítették e kis város szociográfiai képét a prosperity legfényesebb idejéből. Kutatásaik eredményeit 1929-ben *Middletown, a study in contemporary American culture* címen adták ki. Ez az egyik tanulmány.

A válság okozta gyökeres változások azonban arra készítették a két szociográfust, hogy 1935-ben újból kiszálljanak a helyszínre és

ott egy évi munka után ismét fel-dolgozzák az új gazdasági korszak küszöbén álló Middletown megváltozott képét. Ez a tanulmány a múlt év végén jelent meg s a címe **Middletown in transition: a study on cultural conflicts.**

*

A XIX. század végétől Amerika gazdasága úgyszólván zökkenő nélküli fejlődés. Ennek a fejlődésnek a gyümölcseit mindenki élvezhette, aki megfelelő tehetséggel és szerencsével bírt. Az amerikai üzemi típusa ekkor még inkább ahhoz a kézműves műhelyhez hasonlított, ahol a legnagyobb szerep a szak-képzett munkásokra hárult, minnek következtében ezek, ügyességük, intelligenciájuk, szóval egyéni képességeik révén egyre jobban emelkedhettek a gazdasági és társadalmi létrán. Az érvényesülési lehetőségek határtalansága s az ennek nyomán természetesen ki-fejlődött individualista lelki beállítottság alaptónusa az optimizmus lett. Az amerikai kispolgár (bele-számítva a kispolgári életszinvonalú munkásságot is) abban a biztos hitben élt, hogy ez a haladás örök, a termelésben nem lesznek többé válságok, legfeljebb csak rövid idő alatt kiküszöbölhető kisebb akadályok. Ugyanakkor visszautasítottak minden olyan (főleg állami) beavatkozást a termelésbe, mely kollektivizálás felé vezetett volna. Az állam feladatát kizárólag abban látták, hogy biztosítsa mindenki számára a legteljesebb érvényesülési lehetőségeket, hogy egyé-nileg mindenki mindazt elérhesse, amire rátermettsége folytán hiva-tott. Elutasító a magatartásuk a szakszervezetekkel szemben is. Middletown 13.000 munkásából 1929-ben csak 900 vesz részt a szin-dikalista mozgalomban, s ez később sem változik meg, mert 1934-ben, bár 2.800-ra emelkedik szá-muk, a következő évben újra visz-szaesik 1000-re.

Az „optimizmus“ e korában a „munkanélküliség“ úgyszólván nem-

létező fogalom s a csekélyszámú segélyre szorultak sem fordulnak az államhoz, (amelynek mint mon-dottuk, különben sincs beavatkozá-si joga a termelésbe), hanem az emberszerető keresztényekhez, akik kötelességüknek tartják segíteni a megszorultakon.

Más a munkásság magatartása a munkával szemben is. A „határtalan lehetőségek“ következtében nem nagyon törődik a pihenéssel, hanem minden energiáját munkájá-ba fekteti. A szórakozás, művelődés inkább a nők dolga. A szabadidő fogalma szinte ismeretlen. Gazda-sági helyzete miatt tehát e mun-kásság is kispolgár. Irtózik minden szélsőségtől, minden újdonságtól és gyökeres változástól. Erkölcsei maradiak, a véleményekben mindig az arany középutat keresi. A jószív, a jó barátság az eszmé-nye. A jellem fontosabb az észnél. Ha mindenki jól végzi a doigát, ez-zel az egész társadalom ügyét segíti elő. Az üzletember sikerei általá-nos bőséget hoznak magukkal, te-hát a gazdagodás, a gazdagság — szociális cselekmény. A gazdag okosabb, mint a szegény, máskü-lönben nem volna gazdag. Minde-nekelőtt a család, az állam, a nem-zet a fontos. Az idegenek mások, mint a tősgyökeres amerikaiak. szélsőségesek, forradalmárok, szóval óvakodni kell tőlük. Az amerikaiak különben is felsőbbrendűek, mint a bevándorlottak. Az amerikai de-mokrácia a legideálisabb államfor-ma. Amerika minden lehetőség há-zája — szól e korszak átlag kis-polgárának a véleménye. Elitéli ez a véleménykör a házasság előtti, vagy a házasságon kívüli nemi éle-tet. A kereszténység szemében a legtökéletesebb vallási forma, s bár unalmasnak találja az állandó templombajarást, mégis meggyőző-dése, hogy egy állam sem létez-het templom nélkül.

Mindezek a vonások tipikusan jel-lemzik az individualista multszá-zadbeli kispolgárt, de Amerikában e jellemvonások egész a nagy vál-

ségig úgyszólván változatlanul uralkodnak.

Amikor a válság 1929 körül beütött, először azt hitték, hogy ez a válság is csak átmeneti, mint a többi és nem igen törődnek vele. A válság azonban egyre jobban terjed és mélyül. A gyárak becsukják kapuikat, a munkásság 25%-át elbocsátják, a termelés visszaesik. A változás számszerű adataiból a következő megrendítő kép bontakozik ki:

	1925	1929	1933
Iparvállalatok			
száma	—	100	81
A termelés értéke	100	159	69
A munkásság			
létszáma	—	100	80
Kifizetett bérek			
létszáma	—	100	147

Az amerikaiak azonban a válság közvetlen benyomásaira nem adják fel a régi hitet. A válság csak átmeneti — hirdetik — s főleg nem kell gondolni rá s azután magától megszűnik. Az egésznek a politikusok az okai Amikor pedig Roosevelttel „tervszerű“ gazdálkodással próbálja gyógyítani a válság okozta sebeket, minden oldalról a legnagyobb ellenállásra talál. Az állam által megszavazott munkanélküliségtörvényeket is rossz szemmel nézik. Sem a munkásság, sem a tőkések nem fogadják el azt az indítványát, hogy szervezetekbe tömörüljenek. Szükségtelen és értelmetlen, — hangoztatják. De mindezt csak az első hónapokban, mert a tények egyre jobban rávezetik a közvéleményt arra, hogy 1929-ben egy egész világ zárult le s ettől kezdve új korszak következik.

A változás mindenekelőtt a munkásságnak a termelésben elfoglalt helyzetére hatott ki. Az új típusú, magas fokon racionalizált üzemből a gép mindent elvégez, kezelését pedig pár nap alatt el lehet sajátítani. A munka uniformizálódik s a munkás szerepe erősen lecsökken. Már nincs szükség szakképzett munkásokra, tehetségre, ügyesség-

re. A gép által diktált munka csak kitartást és gyorsaságot igényel. A munkás a gép függelékévé lesz. A munkafolyamat vezetéséhez viszont magasabb technikai ismeretek szükségesek, amiket csak iskolákban szerezhetnek meg a módosabb osztályok ivadékai. Ezáltal megszűnik minden emelkedési lehetőség, lezárul az érvényesülés felé vezető út.

Ugyanakkor a válság hatalmas arányú munkanélküliséget teremt. A munkás tudata mélyen ráeszmél, hogy a siker lehetőségei már nem is olyan biztosak. De optimizmusa még alig csökken. Az átlag emberi psyché nem reagál azonnal a társadalom strukturális elváltozásaira.

A munkanélküliségélezés szükségyszerűen tullepi a régi kereteket. Mig 1928-ban Middletownban összesen 613 családot részesítettek munkanélküliségélyben, 1933-ban már 3.506 család, azaz minden negyedik munkás segélyezésre szorul. Ez már jóval túlhaladja a magánintézmények segélyezési lehetőségeit és az állam kénytelen közbelépni. A munkásság, bár nem szívesen, de mégis elfogadja a segélyt és lassan meg is szokja. Az állam napról-napra nagyobb befolyást gyakorol a termelésre, a régi termelési szabadság mindjobban korlátozódik.

A válság bevonul a magánéletbe is. A házasságkötések száma napról-napra kevesebb. 1929-től 1932-ig a csökkenés 37%-os. Ugyanakkor emelkedik a titkos házasságok száma, főleg az iskolákban. A születések arányszáma, mely 1929-ben 21%-ék volt, 1932-ben 18,4%-ra esik. Hasonlóképp csökken a válások száma. T. i. egy válás 60 dollárba kerül.

Mindezeket a változásokat a közvélemény átalakítása követi hasonló gyors módosulással. A hivatalosan ajánlott eszménykép továbbra is a család, bár a valóságban az eddig elfogadott eszmények hitele meging.

A fiatalság, mely 1925-ben opti-

mista és maradi volt, elvesztette illuzióit. Az élet megnehezült a fiatalság számára is. A munkanélküliség veszélye pl. állandó. S bár a bevett erkölcs elítéli, mégsem ritka a követelés, hogy a nő, aki álláshoz jutott, tartsa el a férjét. A gyermekek egyre függetlenebbek szüleikkel szemben. Az amerikai család hiába védekezik s gazdasági és társadalmi fejlődés következtében megindult bomlását már nem lehet megakadályozni.

A szabadidőről is megváltozott a Middletown-i munkás véleménye. Míg azelőtt elítélte azt, aki túl sokat szánt idejéből pihenésre és szórakozásra, most a munkalehetőségek állandó csökkenésével, eltérbe kerül a szabadidő kihasználásának kérdése. Azelőtt csak az u. n. elit járt színházba és sportolt nagyobb számban, ma a sport elvesztette exkluzivitását s a tömegek szórakozásává lett. Míg a tennisz és a golf a nép, addig a lovaglás és a repülés az előkelők sportja lett.

Am az amerikai munkás tovább is ragaszkodik a multhoz. Minden célja: megőrizni a még jó időkben szerzett autóját, ami az életstandard jelképévé vált. Ezért a válság éveiben sem csökkent az autók száma, a benzinfogyasztás is alig 4%-kal esett.

Politikával Middletown lakossága most sem igen foglalkozik, kivéve az elnökválasztási éveket. Általában a politikát még mindig szükséges rossznak tekintik és a politikusokat lenézik. A város sorsát — érzésük szerint — nem a városháza, hanem a Kereskedelmi Kamara irányítja. Mindazon választók szavazatainak száma, akik egy fejlettebb társadalmi formában látják Middletown jövőjének jobbrafordulását 1936-ban csak 0,3%.

Middletown közvéleménye — amint látható — nem haladt a korral. Az utóbbi évek során bekövetkezett gyökeres gazdasági és társadalmi változásoknak még mindig csak igen halavány a visszatükrö-

zódése a város lakosságának tudatában. Megmaradtak „amerikai” kispolgároknak, akik még mindig a régi, jó idők visszatérésében reménykednek. A biztonságérzet azonban megszűnt. Főfelelemmel figyelik, hogyan válik helyzetük egyre nehezebbé s az új csapások következtében elégedetlenségük egyre nő. S bár kiutat nem látnak, mégis remélik, hogy egyszer talán minden jobbra fordul. (Simkó István)

A FAJELMELET ÉS A FRANCIAK. Már a XVIII. században volt egy ideológus, de **Boulainvilliers** gróf, aki azt állította, hogy a francia nemesség a frank hódítóktól származik, a polgárság viszont a meghódítottak köréből, s a nemesség jogait ezzel próbálta megalapozni. Ez a felfogás számos szenvedélyes vitát, tiltakozást és hasonló elméletet hívott életre, melyek a felsőbb francia rétegekben máig sem némultak el. Közös vonása a sok hasonló felfogásnak, hogy a polgárság nemesség elleni fölkelése lényegében faji harc. Ebből azonban a különböző pártok teljesen ellentétes követeléseket vezettek le. A XIX. század első felében ugyancsak nyomára bukkanhatunk az olyanféle elméletek kezdetleges képződményeinek, amelyek a történelmet a fajok különböző értékével vagy a különböző foku tehetségek ellentéteivel kísérlik meg értelmezni. Különben Franciaországban is az indogermán nyelvrokonság felfedezése, később pedig a darvinizmus készítette elő a talajt a modern fajelméletek számára, nem említve a végső meghatározó mozzanatot, a szociális és politikai ellentétek növekvő kiélesedését. Maga **Gobineau** gróf, akinek **Essai sur l'inégalité des races** című munkája (1853) az első átfogó fajelmélet, bevallja, hogy őt a demokrácia gyűlölete és a negyvennyolcas forradalom benyomása indították műve megírására, amiről ugyancsak ő maga mondja, hogy az a liberális eszméket a velejükig sujtja. Lényegében

azonban ez a szellemeskedő és poetizáló dilettáns azt a régi feudális elméletet szélesbítette ki általános fajelméletté, amely a forradalomban az alacsonyabb rendű kelták lázadását látja a germán eredetű nemességgel szemben. Szerinte azonban a germán illetve árja polgár már hozzátartozik ahhoz a nemes fajhoz, amely a népek értékét és rangsorát az árja vér mértéke szerint határozza meg. Az ilyen elmélet nyilvánvalóan igen alkalmasnak bizonyult a forradalmi viharok által megrendült feudalizmusnak új fegyvertársak szerzésére a polgárság köréből, amely a proletáriátus által érezte fenyegetve magát és amellyel szemben ez szívesen nyúlt ahhoz az ábrándjához, hogy olyan fajhoz tartozik, amit a természet jelölt ki az uralomra. Mindazonáltal Gobineau Franciaországban nem talált visszhangra. 1789 eszméi mélyen elhatottak a tömegekhez s a parasztság a forradalom által teremtett tulajdonviszonyok fenntartása mellett állt. De belátják Franciaországban azt is, hogy Gobineau a régi feudális felfogást csupán új köntösbe öltöztette. Másrészt a francia nemzeti érzést sértette, hogy Gobineau a germánokat tekintette a legnemesebb fajnak, jöllehet kora németjeit, akiket nem tartott tulnyomóan germánoknak, ő maga is hosszú ideig kedvezőtlenül ítélte meg. Mindent összevéve: a franciák Gobineaut csakhamar teljesen elfelejtették. A feledésből E. Seillière támasztotta fel. Az olyan későbbi francia fajteoretikusok, mint G. Vacher de Lapouge és Le Bon könyveik kidolgozásakor Gobineau elméletéről nem is tudtak.

G. Vacher de Lapouge francia antropológus antropológia néven új tudományt próbált konstruálni, amelyben a kiválasztás gondolatát a faji eszmével kombinálja. Felfogása szerint az Európában élő főfajták közül a legnemesebb a hosszú fejalkatú, szőke, magasnövésű „északi“ faj. Ezt a fajt a becsvágó, az energia, a merészség, az

idealizmus és a protestantizmusra való hajlandóság jellemzi. A barna, széles fejalkatú, alacsonyabbtermetű „alpin“ faj konzervatív, nehézkes, hajlamos a katolicizmusra s kevésbé geniális. Lapouge tizenkét törvényt állít fel s valamennyit egyetlenegy törvényben, a homo europaeus szellemi érzékenységének törvényében foglalja össze. Szerinte a történeti korszakokban állandóan nő a koponyaindex. Lapouge ebben látja a történeti fejlődés egyetlen törvényét. A szociális fejlődés felfogása szerint abban nyilvánul, hogy az uralomra termett nép az uralomra kevésbé alkalmasat legigazza. A középeurópai dolichocephalok a germán uralkodó fajtak ivadékai, akik legyőzték a kerekfejű óslakosságot. A középkor folyamán a sok háború, forradalom, vallásüldözés, cölibátus, bebörtönzés stb. kiirtották a nemes fajt, vagypedig ez a nem nemes vérrel való keveredés következtében degenerálódott. Ezt a „fajromlást“ folytatja jelenleg a szociális létharc. Ez a szociális létharc szerinte súlyosabban éri a vezető városi rétegeket, mint a társadalom faji szempontból kevésbé értékes alacsony (falusi) rétegeit. Ennek is, mint a legtöbb divatos fajelméletnek a fő hibája, hogy a tulbonyolult és terjedelmes kérdést olyan mechanisztikus formulára vezeti vissza, amely tudományos szempontból semmiesetre sem állja ki a bírálót. (Szeremley László)

A GYŐZELEM FELTÉTELEIT SZOCIOLÓGIAILAG minden bizonnyal egyoldalúan mérlegelik azok, akik a győzelem lehetőségét csak a technikai fölényben látják. I. F. C. Fuller, angol katonai szakíró következtetett ide (On future warfare. 1928) feltűnő határozottsággal, teljesen megfélelkezve arról, hogy a technika ugyanúgy következmény, mint maga a győzelem. A győzelem kérdése, ugyanúgy, mint a háborúé, szociológiai kérdés. Sokkt generális bármely ország ka-

tonailag értékesíthető erejének alapját a „lakosság számában és gazdagságában“ állapítja meg (Gedanken eines Soldaten 1929.). De még ez a meghatározás sem teljes. A. Seekt által felhozott feltételekhez bátran hozzáadhatjuk még a technikai fejlettséget és készséget, a katonai és gazdasági önellátás lehetőségét, a kedvező határokat, a nép egészségét és higiéniai viszonyait, háborús kedvét, erkölcsi erjét, politikai szilárdságát, kitartását, politikai tehetségu nagy hadvezetők s az egész népet magával ragadó eszmék meglétét stb. Mindezek a feltételek természetesen nem lehetnek egyáltalán rögtönzések. sőt még a különleges feltételek, mint a tisztek, a katonák és vezetés nevelése, a politikai és katonai készultség, szövetség stb. sem lehet máról-holnapra teremtet. Mindezeket mélyről határozza meg az egész általános jellege. Babona azt hinni, hogy egy ütközet, vagy egy háború dönti el valamely nép sorsát. De babona azt is hinni, hogy a vesztett háború nem lehet hasznos. Oroszország már nem egyszer cáfolt rá erre a hiedelemre. (s.)

BRETON KERDES. Franciaország gyors összeomlásának okai között kétségtelenül megtalálható a nemzetiségi kérdés is. Ha nem is nehezedett ez olyan súlyosan a párisi 200 család kormányára, mint a hadsereg hiányos felszerelése és a széles néprétegek szociális elégtelensége, mégis aggasztó és kellemetlen helyzetet teremtet az elzászi autonomisták és északafrikai benszülöttek nemzeti, szociális mozgalma mellett a bretonok erős nemzeti mozgalma is.

A Franciaország északnyugati részén levő Bretagne félsziget lakói túlnyomó részben breton eredetűek. A breton nemzeti lapok szerint 97 % s csak a fenmaradó 3 % — többnyire állami alkalmazott — francia. A hivatalos francia adatok szerint viszont a több mint 3 millió bretonföldi lakosnak csak 40 %-a breton,

az ősi breton nyelven mindössze 1 millió 200 ezren beszélnek, a többi a francia kultúra és nyelv hatása alá került. Különösen a francia forradalmat követő évszázadban hagyták el, illetve vetkezték le tömegesen nemcsak breton nyelvi, de nemzeti szokásaikat is. Idegenek (olaszok, németek, spanyolok, flamanok, lengyelek, zsidók), ellentétben Franciaország többi vidékeivel, egyáltalán nem élnek Bretagne földjén. Szociális rétegződés szerint a lakosság több, mint 70%-a mezőgazdasággal és halászattal foglalkozik.

Bretagne földjén épugy, mint a Brit szigeteken a római hódítás előtt kelták éltek. Az angol-szászoknak a Brit szigeteken való partraszállása a IV. században s azok nyugati részének gyors megszállása a brit-keltákat visszavonulásra, majd tömeges kivándorlásra kényszerítette. A brit-kelták, az az a bretonok nagytömegü kivándorlása Armorikába (a mai Bretagne) a IV.-VII. századokban történt, Bretagne mai lakói tehát a szigetország kelta lakosainak kontinentális telepesei, akik erős gall, vallási téren pedig ir hatás alatt fejlődtek önálló állami életük felé.

Az V. század elején Bretagne a Római Birodalommal szemben kivívta függetlenségét s közel három évszázadon át élt függetlenségben, de állandóan fenyegetve a Karolingok által. Nagy Károly 799-ben a frank birodalomhoz csatolta, utóda, Jámbor Lajos halála után azonban újból visszanyerte önállóságát. Ezután Normandia uralkodó hercegei igyekeztek leigázni, de tartósan ezeknek sem sikerült: a breton nép fölött uralkodó breton grófok erősebbeknek bizonyultak. Ebben az időben Bretagnében éppugy, mint a többi, már feudális szerkezetü országokban a harc a különböző grófi és hercegi családok között folyik, a területek és népek fölötti uralomért, a vagyonért és gazdagságért. Bretagne önállóságát 1532-ben

veszti el. Ekkor csatlakozott, autonóm tartományként, külön rendi gyűlése megtartásával a francia királysághoz. Önállósága intézményeit a francia forradalom alkotmányozó nemzetgyűlése 1790-ben szüntette meg, amikor Bretagne öt megyére osztva a francia közigazgatás rendszerébe sorozta be.

A francia forradalmat követő évszázadban az önálló és öncélú breton nemzeti mozgalom legcsekélyebb jelei sem mutatkoznak. Az első breton megmozdulást 1898-ban indítják el **Anatole Le Bras** és **Charles le Goffic**, a „Breton regionalista szövetség“ megalakításával. Ez a mozgalom azonban hosszú időn keresztül igen vérszegény; állandó csoportharcok örlik, állandó szakadások bontogatják. Jelentős lépés 1911-ben az értelmiségiek által alapított „Breton Nemzeti Párt“, amelynek hivatalos lapja, a **Breiz Dismal** már 1912-ben megjelenik. A breton tömegeket azonban ez a párt sem tudta megmozgatni. A parlamenti és községtanácsi választások alkalmával, Breton földön, a városokat kivéve, ahol a szocialisták és a radikális párt van többségben, a lakosság nagyrésze jobboldali. A bretonok többsége — bármily paradoxan hangzik — a breton nyelv és autonómia ellen küzdő francia nacionalizmust támogatja.

A helyzet az utóbbi évtizedben, főleg a Népfront 1936. évi kormánya óta változott meg lényegesen. A **Breton Nemzeti Párt** és a **Gwenn ha Du** (Fehér és fekete) illegális szervezet számos terrorista cselekedetet hajtott végre. A Bretagneban bekövetkező közhangulat nyomása alatt a mérsékelt bretonok és a francia országos pártokban helyet foglaló breton képviselők pártkülönbségre való tekintet nélkül megalakítják a **Breton Frontot** (1936) és a breton önkormányzat, választójog, breton nyelvű oktatás mellett szállnak síkra. A breton nyelvű oktatást sikerült is keresztülvinni **Jean Zay** akkori közoktatásügyi mi-

niszternél — a szocialista-kommunista képviselők nyomására. A bretonok életében ez a második paradoxon: a „nemzetközi“ baloldaliak harcolják ki a breton nyelvi szabadságot.

A breton nemzeti mozgalom új fejezete 1938-ban kezdődik. Ekkor már háborús a hangulat egész Európában. A francia hivatalos közvélemény Németország és Olaszország követeléseivel szemben csörteti a kardot és a zavaros külpolitikai helyzetet a breton nacionalisták igyekeznek kihasználni. Az erősödő autonomista propagandára a kormány (1938 május 24) törvényrendelettel felel és erős cenzura alá helyezi a breton sajtót. A breton sajtó azonban tovább folytatja a „franciák háborúja“ elleni propagandát. „Egy csepp breton vért sem Danzigért és a lengyelekért“ — írják később, 1939-ben. „Elszakadni Franciaországtól“ — hirdetik gyűléseiken és kiadványaikban. A francia kormány még erélyesebb rendszabályokhoz nyúl. Egy 1939 folyamán kelt törvényrendelet „a francia jog alapelveivel össze nem egyeztethetően — hangoztatják a breton vezetők — a breton propagandát a kémkedéssel és árulással“ helyezte egy vonalba, a megtorlást a katonai törvényszék hatásköre alá utalta és azt deportálással, bizonyos esetekben halálos ítélettel büntette“. Az illegális breton szervezetek nagyszabású merényletei erre sorra következnek 1939 folyamán alagutak, villanytelepek, majd novemberben egy tankhajó ellen Brest kikötőjében. Megtorlásul betiltották összes lapjaikat és közlönyeiket, feloszlatták a Breton Nemzeti Pártot és letartóztatták a breton nacionalista vezetőket. A Breton Nemzeti Párt két vezetője, **Frank Debauvais** és **Olivier Mordrel** Hollandiába szöktek és onnan irányították tovább a mozgalmat. 1939 október végén, egy „a száműzetésben“ kiadott kiáltványuk miatt halálra ítélik őket.

Ez a kiáltvány többek közt élesen

támadja a francia államot, amely „1790-ben eltörölte Bretagne politikai autonómiáját, egy ezeréves függetlenségi mult hagyatékát, s 150 éve megfosztotta a breton népet nemzeti lététől.... A francia kormány nem akar tudni még a breton nép elnevezéséről sem, a bretonok mindig élő és használt nyelvét szigorúan kirekesztette az oktatásból. Használata tilos a bíróságok és az összes közigazgatási intézmények előtt“. Minthogy a franciák terve a bretonok eltüntetése és franciákká hasonlítása, a breton nép megmentésének egyetlen módja „Bretagne elválása Franciaországtól“. Ezért „a Franciaország által Németország ellen indított háború kérdésében vértük és életük csak Bretagneé lehet. Az egyetlen háború, amelyben a bretonoknak kötelességük résztvenni — írja a kiáltvány — az, amelyik az idegen uralmat lerázza és visszaadja a bretonok természetes határai közti breton nemzeti államot“. A francia miniszterelnök ama kijelentésével szemben, hogy Németország „Bretagneban néhány árulóra akad“, megállapítja, hogy „a bretonok semmiféle idegen érdekek szolgálatában nem állanak“ s különben is „az igazi bretonok szemében az árulás — Franciaország szolgálása“.

A breton mozgalom legújabb fejletét a német győzelem hozta létre. A győztes érdekeknek igen megfelel az egységes Franciaország feldarabolása. A német megszállás óta Rennesben megjelenő *L'Heure Bretonne* című folyóirat meg is írta: „Hogy a francia kormányzat Bretagnera nehezedő 150 éves elnyomását jóvátegye, a német hatóságok elismerik Bretagne ama jogát, hogy a tartomány öt megyéje feletti törvényes hatalom gyakorlására kormányzót válasszon“. Ez meg is történt. Bretagne ma német ellenőrzés alatt álló „önállóan“ kormányzott terület. Végleges államjogi helyzetét csak a háború befejezése után nyeri.

A Breton Nemzeti Párt programjának érdekessége, hogy a breton állam második hivatalos nyelve — a francia. Francia nyelvhasználat nélkül ugyanis a bretonok többsége nem értené a breton törvényhozás és közigazgatás intézkedéseit.

A breton állam közjogi formáját illetőleg sok szó esik monarchikus megoldásról is. Az idő azonban ma a breton népnek sem igen enged beleszólást sorsa rendezésébe (**Jordáky Lajos**)

TESTI, LELKI FOGYATEKOSOK A TÁRSADALOMBAN. A pszihotechnika igen szoros kapcsolatot tart fenn a társadalomtudománnyal. A munka folyamata társadalmi jelenség; társadalmi rendszerben, jog és munkaviszonyok között játszódik le, természetes tehát ha problémáikájában igen gyakran találkozunk a társadalomtudomány és a pszihotechnika. Különösen szembetűnő ez a kapocs a fogyatékosok életbeli elhelyezésének kérdésében. Mindkét tudomány ugyanis igen fontosnak tartja az átlagostól eltérő egyének viszonyát az egészhez. A pszihotechnika, a pályaválasztási tanácsadó szinte szükségesebb az átlagostól eltérőek, mint a normálisok esetében. Mert ameddig az átlagos testi-lelki feltételeknek megfelelő egyén előtt rengeteg pálya áll nyitva s képességeivel igen sok pályán meg tudja állni a helyét, addig a fogyatékosok működési területe jóval kisebb. A minden élettani és lélektani működésében egészséges egyén nyugodtan választhat valamennyi könnyű ipar közt. A tulajdonképpeni pályaválasztási nehézség a testi-lelki csökkentértékűséggel kezdődik. S mert az átlagostól, az egészségestől eltérők száma igen jelentős, a társadalomtudomány nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket. A pszihotechnika pedig abból az elvből kiindulva, hogy ezeket az egyéneket is fel kell a társadalom haszná és saját maguk kiteljesítése szempontjából valami-

re használni, igyekeznek megállapítani a nyitva maradt utakat az átlagos képességeknél gyengébbek számára. Idővel így mind több testi-lelki rendellenességű egyén számára talál hasznos foglalkozást, mindjobban alátámasztja azt a tényt, hogy egy rendezett munkamegosztású társadalomban majdnem mindenki elhelyezkedhet a termelő társadalmi közönségben. Egyik legismertebb szakmunka ezen a téren, a **Bonnardel és Laugier** feldolgozásában megjelent **Grilles pour la Sélection et l'Orienteion professionnelle** című mű (1933) kimerítően tartalmazza a testi fogyatékosok pontos táblázatát, azoknak a szakmáknak a feltüntetésével, amelyekre a fogyatékosokat irányítani lehet. Erdélyben **Al. Rosca** (Orientarea profesională a anormalilor) nemcsak a fiziológiai, de az értelmiségi, sőt az érzelmi élet rendellenességeire is talál a fogyatékos számára boldogulást ígérő szakmát.

A súlyos testi fogyatékosok közül elsősorban a vakoságot tartja a közvélemény általában minden pályára alkalmatlannak. Ezzel szemben a szakmunkák egész serege bizonyítja, hogy nemcsak több-kevésbé hibás látásuak, de még a teljes vakok számára is van megfelelő elhelyezkedési lehetőség. Egy tudományosan megszervezett, minden erő kihasználására törekvő társadalomban a vakok nem az uccasarkok olcsó környékének árujai. Hangszerelés, kosárfonás, masszírozás, mind olyan foglalkozások, melyeken a vak értékes eredményeket érhet el, nem is beszélve néhány értelmiségi pályáról (író, újságíró, tudós), amelyre egyéni elhivatottság esetén szintén nyugodtan léphet. A sükettség a szagló és izlelő szervek megbetegedése vagy teljes hiánya, egyáltalán nem zárja ki bizonyos területeken az érvényesülést. Annál nehezebb az epilepszia szakmai irányítása. A pszihotechnikai kutatás azonban itt is ellentmond az általános nézetnek.

Kétségtelenül: az epileptikus munkakörét nagyobb körütekintéssel kell megválasztani. A tűz és az éles szerszámok közelsége, állandó megfigyelést és irányítást igénylő bonyolultabb gépek, sőt nagyobb (gyári) munkástömeg szomszédsága (amelyre rossz kihatással van egy epileptikus rohama) — mind kiküszöbölendő, akárcsak az alkoholé, vagy az átlványokon való munka. Az epileptikus számára még így is sok foglalkozási ág található, amelyekben sem önmaga, sem társai számára nem okoz veszélyt. (Hangszerelő, kertész, kosárfonó, könyvkötő stb.) Szívbetegségeknél a nehéz mozgást, vérszegényeknek a zárt levegőt, tüdőbajosoknak mindenféle porbelegzéssel járó foglalkozást kell különösen kerülniök.

Különös figyelem kíséri a lelki rendellenesek hatalmas csoportját. Itt is pontos táblázatok irányítják az egyes munkakörök felé a különböző mérvű betegeket. Az 5. intelligencia évben járó gyengeelméjűt már fel lehet használni edénymosogatásra, parkettsurolásra, zöldséghámozásra, a 6 éves gyermek intelligenciájával rendelkezőt kaszálásra, könnyebb mezei munkákra, a nőket mosásra. A tapasztalati tények így a foglalkozási lehetőségek egész skáláját rajzolták fel. Az intelligencia-fok megállapítása után ma már a tökéletes gyengeelméjűt kívül mindenfajta csökkent intelligenciájú lényt megfelelő munkához juttat a pszihotechnika. Tudománya elméletileg, s csak mindezek társadalmassítása hiányzik még. (**Fekete Ferencz**)

A TECHNIKA ÉS AZ ANYAGTEREMTÉS. A technika egyrészt megsokszorozza a nyersanyag szükségletet, másrészt új anyagok létrehozását teszi lehetővé. Ezek az új anyagok (pótanyag és műanyag) korántsem a legújabb kor vívmányai. Mondhatjuk, a pótanyag korántsem fiatalabb, mint az emberiség. Az ősember barlangban lakott, később kőből és fából

épített magának házat. De nem akadt mindig és mindenhol elegendő fa és kő. Észrevette, hogy az agyagos földből téglát égethet. Állatbőrben járt, de elkövetkezett az az idő, amikor ráeszmélt, hogy a selyemhernyó gubójából és a bárány gyapjából fonalak készíthetők és a fonálból egy új anyag szőhető, amely ruházatra alkalmas és bizonyos tekintetben pótolja a prémét. Még átlátszó ásványokból hasított magának ablakot az ember, de kevés ilyen ásvány akadt s nagyobb mennyiségben nehezen volt fellelhető. De a föld gazdag volt s a folyók partján elterülő homokból egy olyan anyag készült, amely átlátszóbb volt a tűzhányók torkánál található obsidiánnál, noha törékeny pótanyag maradt. Még állati bőrből készült pergamenttekercsre írtak, amely alig fedezte a bibliát másoló barátok szükségletét s hirtelen jött, hogy a kinalak őrzik egy pótanyag készítésének a titkát, a papirosét. Még a középkor embere is csak ásványokból, állatokból s növényekből készített magának festéket, illatszert és gyógyszert, míg a XIX. században a kémia forradalmasította az emberi tudást és ismereteket: megmutatta, hogy a kőszénkátrányból ezek úgy pótolhatók, hogy több árnyalatban festhetünk, eddig ismeretlen és új színeket keverhetünk, a betegség ellen küzdő gyógyszereknek hihetetlen számát állíthatjuk elő. Az emberiség azt is felfedezte, hogy az emberi és állati energiát lehet gépekkel pótolni és felfokozni s a gépeket hajthatja a víz, a meleg, a gőz, az elektromos áram, a robbanó motorok. Egy francia kertész felfedezte a vasbetont. Egy francia gróf celulozéból selymet állít elő. Egy amerikai vegyész észreveszi, hogy a kórházakból ismert karbonsavból és formaldehidből egy gyanús anyag képződik, amelyből a legkülönbözőbb tárgyak préselhetők. Amióta a technika behatolt a finomabb természeti erők világába s különösen amióta a kémia meg-

fejtette az anyagok molekuláris felépítésének kérdését, fokozottabb mértékben érvényesül a természet utánzása. Így nyer különböző organikus ősanyagból benzint, kacsukot, stb. Természetes, mindennek ma még határa van. Az új pótanyagoknak számos értékes tulajdonsága van, egyik-másik vonásuk a természetes nyersanyag előnyeit is felülmulják, másrészt van olyan lényeges vonás, amiben az utánzat még nem érte el a természetet. Különben a pótanyag csak bizonyos ideig ellenfele a természetesnek, azután szövetkezik vele. Különböző szerepeket töltenek be és kiegészítik egymást. A selyem, a vászon és a posztó nem szorította ki az öltözködésből az állati prémét, csak más szerep vállalására kényszerítette. A vasbeton s a márvány sem ellenfelek már, hanem békésen megférnek. A szintetikus gyógyszergyártás utolsó évtizedében az alkaloida-, a hormon- és vitamin-kémia újra az állati anyagok felé fordul. A technikának ezideig még nem sikerült az ember élelmiszerét retortában előállítani. Ez az a pont talán, amely egyszersmind a technika határát jelzi. Mindaddig, amíg maga az ember, mint biológikum a természet produktuma, mindaddig függ is a természettől. (Sinka László)

A KÉTSZÁZÖTVENÉVES MIKES KELEMEN. Szokványos irodalmi emlékezésre most Mikés Kelemen van soron: 1690-ben, tehát kétszázötven esztendeje, született a háromszéki Zágomban. Magyar író, aki huszonegy éves korában került külföldre s hetvenkét esztendősen korábban bekövetkezett haláláig nem jut többé haza az emigrációból. Saját kora nem is ismeri. A magyar szellemi életben, irodalmunk szerves kifejlésében, így nem is vehetett részt. Kéziratai csak halála után vetődtek haza a Márvány-tenger mellett fekvő Rodostóból, mindmáig felderítetlen véletlenek összejátszása folytán. Az

egymást követő irodalmi irányzatok mindegyike talál írásaiban maga számára valamit s a Törökországi Levelek 1794-től a múlt század végéig ötször kerülnek sajtó alá. Közkedveletté a millenáris Magyarország álkuruc pátosza teszi. Thaly Kálmánék, Toldy Ferenc utódai 1906-ban Rákóczi hamvainak hazaszállítása alkalmából adják ki hatodszor a Törökországi Leveleket, vasikos diszalbumban, zágoni és rodostói tájképek színes műmellékletével. Akkor azonban már él, ír és harcol Ady Endre is. Vele más Mikes Kelemen éled, a honvágyos bujdosó romantikus ködalakja helyett a magyar gyász komor író-hőse. „Be jó volt meghalni, vélt dicsben meghalni, az jó és fő magyaroknak s be nagy dolog élni, kik új rosszat meg nem szoknak“ — dalolja Ady Endre s hozzáteszi: Mikes énekelhette volna.

Mikes Kelemennek a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában 15 vastag köteg kézírata hever; valóságos és oktató munkák a keresztnek királyi útjáról, az izraeliták szokásairól vagy az idő jól eltöltésének módjáról. E kéziratok a szerző saját bevallása szerint „a franciából székely nyelvre“ fordítvák. A franciáság és a székelyesség sajátos vegyülete nyilvánul meg a 207 törökországi levélben is. Király György aprólékos tanulmányokban mutatta ki, hogy például a török szokások eredeti élménynek és megfigyelésnek tartott leírásai Sir Paul Ricaut angol diplomata Törökországról szóló művének francia kiadásából származnak s hasonlóképpen francia olvasmányokra vezethető vissza a levelek számtalan anekdotája és példája is. Mikes Kelemen hiven, néha szóról-szóra fordít s levelei alapján szép, nagy francia könyvtárára következtethetünk. Király György a kinyomozott francia forrásmunkákkal kapcsolatban a rodostói bujdosó rendkívüli műveltségére és nagy olvasottságára figyelmeztet. Zolnai Béla irodalomtörténeti összehasonlításai sze-

rint maga a levélírás is francia mintából eltanult műfaj. A fejedelmét mindenhová követő fiatal Mikes Kelemen XIV. Lajos előkező Franciaországból vitte magával Ázsia barbár szegélyére a nyelvét átható nyugatos műveltséget. De ez a francia szalónokban és kolostorokban szerzett szellemi tájékozódás a letűnt erdélyi fejedelemség csiszolt társalgási nyelvén jut kifejezésre, még hozzá át-meg átszöve a székely népnyelv itt először irodalmi fokra emelt képeivel és fordulataival. Oly gátlástalan közvetlenséggel ír, mintha beszélne; Szily Kálmán valóságos szótárat állított össze élénk, bőséges nyelvezetéről. Tamási Áron egy népnek szánt erdélyi Mikes-kiadványban szellemi elődjének tiszteli. Kosztolányi Dezső röviden és velősen így jellemzi: európai magyar.

Alig egy századdal Mikes Kelemen előtt a bujdosó cseh szabadságharcosoknak is volt egy írójuk, bizonyos Stránsky Pál, aki 1634-ben latin emlékiratot jelentetett meg a fehérhegyi csatában függetlenségét veszített Csehországról. Az elveszett haza itt nem valódiságban mutatkozik, hanem (mint az előző mondja) „abban az alakban, melyben nekünk magasra emelve, mint egy kitűnő és vonzó festmény, megmutatkozott s amelyben mi könnyező utódok megint látni szeretnők, pompásan felvirágozva...“ A Habsburg-hatalom keleti terjeszkedésével Erdély is Csehország sorsára kerül s a cseh bujdosók eszményi Csehországot a bujdosó kurucok eszményi Erdélyországa követi. Mikes Kelemen negyvenegy esztendőn át (1717-1758) folytatott levelezése képzeletbeli nényével éppen azért tartalmaz olyan feltűnően kevés tényleges erdélyi vonatkozást, mert a szerző a kurucok eszményi Erdélyében él. Hiszen ez a kuruc emigráció sajátossága: udvartartásában és diplomáciai tevékenységében, belső szemlélődésben és külsőségeiben, a bujdosás legap-

rőbb napi dolgában is megéli az eszményt. Erdély Rodostóban van. Innen a Törökországi Levelek meg-hitt erdélyisége, holott kimondottan Erdélyről alig esik szó bennük. A földrajzi Erdély, a bécsi kancellária Erdélye, csak az eszményi kuruc-világ peremén tűnik fel néha, a havasok ködbevesző körvonalával, meg nem közelíthetőn. „Nem gondolom — írja Mikos Kelemen 1739-ben Moldvába utaztában, amikor útja a háromszéki havasok alatt viszi el — hogy a Bozzára mennyek kaszálatni, de bosszúságra iszoni a Bozza viziből“.

Eszményi Erdélyét, a rodostói magányt nem hagyja el, amikor már haza is mehetne. Emlékei és könyvei társaságában virraszt. Sor-sával bölcsen kiengesztelődik, a valóságos Erdéllyel soha többé. 1762-ben hall meg. Erdélyben ebben az esztendőben nevezik ki főparancsnokká Bucow tábornokot. Még egy év, s Beszterce piacán kivégzik Tudoránt, a bükkösi Dániel fiát, tizennyolc felkelő román jobbágytársával, s egy újabb esztendő: a madéfalvi veszedelem esztendeje. (Balogh Edgár)

V I L Á G S Z E M L E

AZ ELSŐ ÉV SZÁMADÁSA

A második világháború első évének fordulója nemcsak alkalom, de lehetőség is arra, hogy szélesebb alapon vizsgálhassuk annak sajátosságát, az első világháborútól és a közbeesett béke-háborúkétől elütő jellegét. Ezt persze csak úgy láthatjuk meg, ha tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy a mostani háború minden ellentett sajátossága mellett is az első világháború „egyenest“ folytatása, hogy az attól elütő volta csak ugyanazon folyamaton (a világpiacon felosztásának és újra-felosztásának folyamatán) belül fennálló ellentétet jelent s vannak bizonyos állandó vonások, amelyek mindkét háborúban azonosak. Az egyező sajátosságok:

1. *A háború célja.* — A minden irányu Messiásvárók elképzelésével szemben e háború célja épp úgy, mint az elsőnek nem egy „új világrend“, nem az „agresszió kiküszöbölése“ és a „kis nemzetek védelme“, nem a „német nemzetiszocializmus felszámolása“, (amit különben e cél kiáltói, az angol vezetők már mind gyengébben hangoztatnak), nem az „európai vagy ázsiai Monroe-elv érvényesítése“, hanem a világ gyarmati és félgymarmati részének a tőkés nagyhatalmak közötti más, mondjuk: igazságosabb felosztása, illetve (a másik oldalon) a meglévő állapot fenntartása. Ez épp úgy, mint az előző háborúban csak az egyik vagy másik fél teljes vereségével érhető el, amint azt Németország barátai is sejtették; enélkül csak megegyezéssel béke lehetséges, ami azonos a nagy kölcsönös pusztítás céltalanságával s mindkét fél részére csak sülyedést, zürzavart és halálos megrázkódtatást hozhat. Ez egyuttal a háború végtelen kinyulását, kiterjedését és beláthatatlanságát is eredményezi, amit a támadó fél hiába akar, a védekező pedig hiába akarna elkerülni vagy megakadályozni. Az utolsó hetek eseményei erre vonatkozólag eléggé nyilvánvaló jelentőségűek. Így pl. hiába biztosította a győző a legyőzött Franciaország jogát és lehetőségét arra, hogy gyarmatbirodalmát más, „kivülálló“ étvágyával szemben fenntarthassa és hogy